

СЛОБОДАН РЕЉИЋ

КАКО ЈЕ ЗАРОБЉЕНА „СЛОБОДНА ШТАМПА”

Повест индустрије свести у 9 слика

„Прављење књига је активност од које живи Књижар... [он] опипава Пулс свог доба и, према њему, он одлучује не да лечи, већ да негује Болест; док год Пацијент гута, он му даје; а на први Наговештај Мучнине, он мења Дозу. Одатле потиче настанак Приче, Романа, Романси итд.”

Џејмс Ралф (*Проблем писца*, 1758)

I

Ханс Магнус Енценсбергер тврдио је шездесетих да је „кључна индустрија XX века” – „индустрија свести” (*Bewusstsein Industrie*), а објашњавао је „да мањина мисли, суди и одлучује за већину, подразумева се откако уопште постоји икаква подела рада; међутим, докле год се посредовање свести одиграло на начин који је свако могао да прозре, док је учитељ неприкривено ступао пред ученике, говорник пред слушаоце, мајстор пред калфе, свештеник пред паству, *посредована свест* је, као нешто што се само по себи разуме, остајала невидљива. Видљиво је само оно што је непрозирно: друштвена индукција и посредовање свести постају проблем тек кад приме индустријске размере”.¹ Он уочава и симптоме: „Где год се данас окупира или ослободи нека високоразвијена земља, где год дође до државног удара, револуције, преврата нови режим не осваја путеве и средства

¹ Ханс Магнус Енценсбергер, *Немачка, Немачка између остиалоџ*, БИГЗ, Београд 1980, 8.

тешке индустрије, него радио-станице, штампарије, телеграфске службе.”² После ће се том списку додати телевизија, као врхунски циљ свих који желе да владају неким друштвом. (Сада све важнију улогу играју и интернетске социјалне мреже, „Фејсбук” или „Твитер”).

Проницљиви дух интелектуалца и песника Енценсбергера, његова недисциплина у хладноратовској атмосфери – давали су том погледу на свет црту „херојског”, „слободарског” и „храброг”. Док је то читао читалац тог доба, с обе стране „завесе”, осећао се као да краде црну боју мрака у којем живи и скупља ретке зраке светлости који су се каткад пробијали, па их веже у тајне чворове које после у забаченим угловима бучних и задимљених кафана потајно и поверљиво показује пријатељима. Било је то озбиљно време. Зато је и то Енценсбергерово сазнање изложено у невеликом есеју постало најавна низа погрешних приступа у разјашњавању тог тоталног феномена. „Критика идеологије и критика пропаганде погрешно схватају домет индустрије свести; као да нам индустрија посредује лозинке, као да се од *јавне свести може разлучити нека приватна* која своје судове црпе из себе саме.”³

Век и по се „индустрија свести” утемељује у европском друштву. „Развила се толико брзо и толико многоструко да је њено постојање као целине, још данас несхваћено и готово несхватљиво.”⁴ А ради се о новој моћи изнад моћи грађана да ту силу уоче и разумеју. Она се разлива друштвом, попуњава празнине, сеје непокој, уверљиво обећава излаз и ред. Инкорпорирана је и у новинарство „њену најстарију, и у много ком погледу и дан-данас најпоучнију грану”, у моду, религијска поучавања, туризам, школски систем... Али, „док се новим техничким инструментима, радију, филму, телевизији, индустрији плоча, о моћи пропаганде, рекламе, *public relations*, расправља ватрено и *изолирано*, индустрија свести у *целини* остаје изван видног поља”.⁵ Индустрија свести је стање духа. „Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем – него што даље, то јасније – ко располаже свешћу других.”⁶ Индустрија свести је, по својој природи, систем који се не може затворити у флашу, контрола над њом је компликована, и могло би се рећи, у крајњој линији и – немогућа. Али она

---

² Исто, 10.

³ Исто, 9.

⁴ Исто, 10.

⁵ Исто 9.

⁶ Исто, 13.

је друштвена константа. „Већ данас ... нема власти која се може одрећи тих деловања.”

II

Иако изгледа парадоксално, историја либералне демократије је историја утемељења „индустрије свести”. Прогресивистичко тумачење нас систематски учи супротно, али преглед дела „хладних глава”, у разним периодима, указује на смисао овакве тврдње. Још у XVII веку у британским превирањима која су обележили сукоби краља и нове класе, кад је већ у Лондону „настала јавна политичка сфера, па чак и народна јавна сфера” и кад је изгледало да се слобода шири као никад до тада, одједном би нови талас (као повратак династије Стјуарта и Чарлса II, на пример) прилично лако успео да „релативно отворени систем поново затвори. ... Обиље супротстављених информативних билтена заменио је монопол који је држао *London Gazette*, званични лист – заснован на француском моделу (савременији пример била би *Правда* у доба Стаљина или Брежњева), и поново је уведено одобравање књига”.⁷

А главни државни цензор тог времена Роџер Лестранж (Roger L'Estrange, 1616–1704) живот је провео окупиран са две дилеме које су се стапале у – просто решење. С једне стране га је мучило кардинално питање: да ли је хришћанском свету нането више зла него добра изумом типографије? У практичном деловању, пак, Лестранж је радио као и да није знао за своју дилему – био је главни покретач владиних информативних билтена са јасном намером „да би народ обавестио и забавио”. Лестранж је знао да штампа, тај „ђавољи дар”, неће напустити добре хришћане, па је 1681. у билтену *The Observer* о томе изнео свој приступ: „Штампа их [народ] је залудела и сада штампа мора да их и излечи.”

III

Оноре де Балзак (Honore de Balzac, 1799–1850) је далекови-до уочио да ће штампа постати опасно средство опасних људи: „Служиће се црквом против цркве, Уставом против краља; ругаће се суду кад га он притегне, хвалиће га кад буде чинио уступке распаљеним страстима. Да задобије претплатнике, измишљаће

---

⁷ Аса Бригс, Питер Берк, *Друштвена историја медија*, „Слио”, Београд 2006, 129.

најдирљивије приче, преметаће се као лакрдијаш. Жртвоваће грубој шали и рођеног оца ако треба да забави или насмеје своје читаоце. Биће глумац који ставља пепео свог сина у урну да би истински плакао ... Видећемо како новине, којима су у почетку управљали часни људи, доцније падају у руке онима који ће имати стрпљења и еластичности какви недостају правом таленту...”⁸

Балзак – за кога је Фридрих Енгелс говорио да је више од њега научио о суштини капитализма „него од свих професионалних историчара, економиста и статистичара заједно” – знаће и да је новинарство које на својим плећима носе одбегли песници и писци само добар материјал за „макрое” који ће да се обогате на њиховим проституисаним талентима: „Ми имамо срца под нашом интелигенцијом, а недостају нам свирепе особине оних који се баве експлоатацијом. Ми смо лењи, ми посматрамо, размишљамо, судимо; а они ће испијати наш мозак и опслуживаће нас да се рђаво владамо.”⁹ Новине, а телевизија и дефинитивно, угушиће људски напор да трага за истином с оним слатким људским уверењем да она негде постоји и да се до ње некад и некако може стићи. „Новине уместо да врше свештену службу, постале су средство за политичке странке; од средства, претвориле су се у трговину; и, као свака трговина, немају ни вере ни закона. Сваки лист је ... дућан у којем се свету продају речи онакве боје какве он хоће. Кад би постојао неки лист грбаваца, он би јутром и вечером доказивао лепоту, доброту и потребу грбавих људи. Лист више не постоји да просвећује, него да ласка разним размишљањима. И зато ће сви листови, у једном одређеном времену, постати подли, дволични, бестидни, лажљиви, разбојнички, они ће убијати идеје, системе, људе, и самим тим ће напредовати. Користиће се преимућствима свих разумних бића: зло ће се чинити а нико неће бити крив за то... Наполеон је објаснио ту појаву, моралну или неморалну, како хоћете, једним изванредним закључком до којег је дошао проучавајући поступке Конвента: ’за колективне злочине не одговара нико’. Лист може да допусти себи најодвратније држање, а да се нико не сматра лично укаљан тиме.”¹⁰ Из уметности ће се у новине преливати разна достигнућа, а новинарство ће утицати на књижевност, па је писање све мање било приповедање слободних и независних мисли, а све више рад за публику, јавни престиж, за профит.

⁸ Оноре де Балзак, *Изгубљене илузије*, „Култура”, Београд 1948, 437.

⁹ Исто, 438.

¹⁰ Исто, 435.

IV

„Посебно новине и новинска литература доприносе томе да се све изврше и као што је у историји Грчке постојао један период који се назива период софиста, тако је у модерно време, захваљујући дневној штампи, *софистиерија* постала стална установа и свакодневна нужност.”¹¹ Смисао улоге штампе коју је уочио Серен Кјеркегор (Soren Kierkegaard, 1813–1855) готово да се није мењала. Он је и време у коме је живео назвао „време дреке” („време драња”). Описао га је и пророчки: „Како је наше време, као што брицо каже – онај ко нема прилику да прати време преко новина може се лепо задовољити фризером, који је раније, кад још није било новина, био оно што су сада новине – наводно *узбуркано време*, тако је вероватно да живот многих људи пролази тако што свакако *имају премисе за животи, али не долазе до закључака* – тачно као и време које је узбуркано, које је покренуло премисе, али као и узбуркано време није дошло до закључка.” Доследни песимизам води закључку да „живот таквих људи онда пролази ... а да, ипак, у смислу закључка собом не донесе крај; јер једна је ствар да је живот прошао, а друга – да се живот завршава долажењем до свог закључка”.¹²

Кјеркегор овај полемички спис није објавио за свог кратког живота (48 година). Ако се нема на уму читав егзистенцијалистички приступ онда Кјеркегорови записи делују као цинизам. „Пошто, наиме, сваки лист пише у име народа, тако једна земља стиче фантастично становништво, које је онолико пута веће од стварног, колико има листова који се не слажу међу собом.” У ствари, његови увиди су суштински, али пошто његово време није било дорасло тим истинама о себи изгледају пророчански. Заиста иза ватрогасаца који дижу буку стоје бројни потпаљивачи правих и лажних ватри – и читајући Увод у *Књигу о Адлеру* јасно је да је у Данчевој борби за дефинисање поштене мотивације писца садржана бит оног што се данас већ и у кафанским разговорима дефинише као проблем *информационог друштва*. За правог писца „можемо рећи да има потребу за поверавањем, та потреба је често иманентна”, јер „постоји етички свесно преузет задатак”. А премиса-писци, чије време сад већ дошло, „нема(ју) потребе да се поверава(ју), јер у суштини нема(ју) шта да повере ... Он нема потребе да се поверава, он је *поиребњак* и као потребњаци папше на терет државе или завода за сиротињу...” Последица: „Овај

¹¹ Серен Кјеркегор, *Књига о Адлеру*, „Графос”, Београд 1982, 15.

¹² Исто.

однос врши крајње штетан утицај на читаву литературу и производи *моралну изолованост* у односу писца и читаоца.”

Етички преокрет који доноси капитализам са врховним Богом Новцем јесте оно што ће дубински (а надати се не и дефинитивно) променити смисао писања и његову друштвену функцију. „Пошто су тобожњи писци у већини и тако бројни да ће се ускоро читав сталеж назвати по њима, *пошребњаџи*, којима нису потребни само новац и одавање почести публике, *него и публика* да би, ако је могуће, дошли до смисла и разумевања.” Јер: „Ако у истинским односима између писца и читаоца треба да буде реч о потреби, онда читаоцу треба да буде потребан писац. Писац никад не мора осећати потребу, он се етички мора сам дисциплиновати да би могао живети без новца и одавања части публике. Али неко може доиста бити писац без обзира на то што је у том погледу слаб”, у супротном, што је био *прогрес* који се десио, а у време у коме живимо кулиминира, „ако му је потребна публика да би дошао до јасноће и смисла ствари онда публика зна више од њега, онда је он ученик”. Време промена значи да „привид одговара сујети публике, која тешко може поднети правог писца, који самим собом и етичком одговорношћу пред Богом зна да је писац. Публика би најрадије желела да има властите креатуре, неки етички ослабљен таленат, неког ошљара, неког Јеврејина са траком за кики, неког трговачког помоћника из радње као писца, јер томе је у сваком погледу потребна публика, њено упућивање и поучавање, њена блага попустљивост, њено премилостиво одобравање са лицем зналца, њен новац и указивање поштовања њему.”¹³

V

Иронија и истина о трајању људских друштава је да она живе и развијају се између разумевања суштина света око нас и гајења „реализма” који служи неко време – неку годину или неки век – па се онда *реализам* замени другим или се често коригује до тачке кад је његов почетни облик и садржај тешко логички компарирати са дериватом који настане од судара Велике идеје са Стварношћу. Балзак је у *Изгубљеним илузијама* написао да су „новине једно зло ... стовариште отрова ... а поред духа свих духовитих људи, имају и лицемерство Тартифа”.¹⁴

¹³ Исто.

¹⁴ Оноре де Балзак, нав. дело, 433.

А тек ће у Новом свету „стоваришта отрова” да се прошире на читаво друштво. Почело је то 3. септембра 1833. кад се на улицама Њујорка појављују мале новине од четири стране у којима је читалац могао наћи приче о људским судбинама и кратке полицијске извештаје. Издавач је био млади Бењамин Деј, његове новине су се звале *Sun (Сунце)* и продавале су се за један пени. У граду од 218 хиљада становника најтиражније новине биле су *New York's Courier и Enquirer*. Те „трговачке новине” продаване су у око 4.500 примерака 1830. године, а у том тренутку најугледније новине на свету *Tajмс* у Лондону, граду од два милиона становника, продаване су у 10.000 примерака. Бењамин Деј је за две године са *Саном* достигао – 15.000.

Све је то прожето технолошким прогресом. „Технологија је била реч која је у САД почела да се користи 1828. – отприлике тада је у Француској по први пут употребљен израз 'индустријска револуција'.”¹⁵ Раст профита доноси технолошку подршку, јер штампарска машина гутенберговског типа могла је да одштампа око 125 примерака на сат. У Немачкој је тада пронађена ротациона цилиндрична штампа. Џон Волтер II, издавач новина које су почеле (1785) да излазе под именом *Daily Universal Registrar (Дневни ошцији реџиситар)* и три године касније преименоване у *Tajмс* – „поставио је 1814. ... на тргу Принтинг хаус огромну штампарску пресу [на парни погон, прим. С. Р.] коју је Фредерик Кениг направио од гвожђа „патентирао у Енглеској: она не само да је захтевала мање радника већ је омогућавала штампање 1.000 примерака на сат. Новине су сад могле да иду у штампу касније и тако укључе најновије вести.”¹⁶ Средином века већ је могло да се штампа 18.000 примерака за сат.

Дошао је тренутак кад се назирао одговор на све дилеме које је пред Балзака стављао „прогрес” новинарства, а који почиње кад Лисјен – новинар – Балзаков јунак који је у бизнис са „истоварањем отрова” стигао из бедних станишта париских писаца, а „који је први пут видео париску раскош на делу, и ишао тако од изненађења до изненађења, а прикривао је своје чуђење као човек од духа, од срца и од пера”.¹⁷ На тој издаји ирационалне и чисте уметничке идеје настајало је ново дело пера и мисли, а та грана у великој подели рада после просветитељства – названа новинарство – бежаће од суштине друштвених проблема, од искрених емоција, темељних знања. Живот ће се из те перспективе

---

¹⁵ Аса Бригс, Питер Берк, нав. дело, 161.

¹⁶ Исто, 157.

¹⁷ Оноре де Балзак, нав. дело, 441.

представљати малим или великим сензацијама, највећи мајстори посла ће говорити како њих не занима кад пас уједе човека, него – кад људско биће уједе пса. Све ће у том приповедању бити ту негде око свакодневице, али толико изокренуто. Као мит пуњен ђавољим семеном подметања и завођења. Људи који ће се јављати „с лица места” учиће се да поруке буду укалупљене и сортиране; позиваће се на истину, објективност, непристрасност; „служиће народу” под јавном заклетвом, али ће се држати дворова, кабинета, писти, стадиона, позорница, генералштабова.

У друштву у салону, у трену се зачуо, женски глас: „Ја сам мислила да ћете ви бити веселији, узвикну Флорина. [млада глумица из једног париског тетара, прим. С. Р.] Флорина има право, рече Блонде, оставимо да неке друштвене болести лече они шарлатани државници. Као што каже Шарле: ’Зар да лајем на берићет? Никад!’”¹⁸

VI

Оно о чему је Кјеркегор на почетку XIX века говорио као пророк, значајан европски мислилац с почетка XX века Хосе Ортега и Гасет (José Ortega y Gasset, 1883–1955) тумачиће као последицу „побуне маса”. Писац, „најчитанијег дела шпанског језика после *Дон Кихота*”,¹⁹ за себе је говорио да је рођен „изнад штампарске ротације”, што је истицало порекло из породице „утицајних интелектуалаца... И отац и деда су му били новинари, књижевни и политички писци. Деда по мајци је био оснивач и власник утицајног листа *El Imparcial*”,²⁰ у коме је и Ортегин отац био директор, док лист није прешао у наслеђе Ортегином ујаку Рафаелу. Овим се могла објаснити Ортегина приврженост аристократији што „подразумева друштвено стање у коме одлучујући утицај имају најбољи”, а и његова резигнација што су „демократизоване аристократије напустиле своју традицију и имитирају понашање плебејаца”.²¹

Првобитна очекивања пројекција развоја „старог либерализма” (Ортега и Гасет) и предузетничког капитализма, модификовали су се, а и актери су се променили. Историјска је чињеница да су деформације индивидуализма, који је био суштина понуде „прве фазе”, подигле радикални колективизам. Идеја

¹⁸ Исто.

¹⁹ Триво Инђић, „Ортега, елите и масе”, поговор за књигу: Хосе Ортега и Гасет, *Побуна маса*, „Градац”, Чачак 1988, 180.

²⁰ Исто, 170.

²¹ Исто, 172.

колективизма је „током стотину година стално нарастала док није преправила читаво обзорје”.²² Двадесетих година он је учио и интелектуалну и политичку промену. Прво, интелектуална клима: „Кад писац себи зада тему коју је дуго осмишљавао и проучавао, мора мислити да просечан читалац – иначе невичан тој конкретној теми – не чита зато да нешто научи, већ да писца критикује ако се текст не подудара с фразама којих је препуна његова глава.”²³ Из тога изводи закључак који никад није био видљивији него у наше време: „Данас је особено да прост човек, мада препознаје у себи простоту и просечност, дрско истиче властито право на просечност и простоту и повсуда их намеће. Што би рекли у Северној Америци: непристојно је разликовати се!”²⁴

„Побуна маса” је у друштву у коме „демократија и закон, легална конвivenција беху синоними” довела до „прекомерне демократије у којој масе делују непосредно без закона, материјалним притисцима, намећући властите тежње и укус”.²⁵ Пошто је окончано доба „либералне демократије” када је владала „елита политичара, уз све грехе и мане”, али која се „нешто боље но она [маса] разумевала у јавне послове”, наступило је време кад „на супрот томе, данас маса верује да има право да наметне и озакони своја кафанска наклапања. Сумњам да је некад било добро током историје када је светина тако непосредно успевала да влада као у наше доба. Управо зато говорим о претераној демократији (хипердемократији)”.²⁶

И са овако бриљантном теоријом у сусрету са стварношћу Ортега и Гасет је остајао без речи. Реакција у Шпанији – на његову идеју да се у драматичној ситуацији, која ће окончати грађанским ратом с међународним последицама, „капиталисти и радници интегришу под империјом националног интереса” – била је да „у парламенту Ортеги аплаудира десница за сваку његову критику републиканског поретка и парламентаризма од којих се удаљује почетком 1932. године”.²⁷ Ортега „разочаран у активну политику исте године [1932] се повлачи у академски рад”, а после поновног боравка у Немачкој као велики германофил 1935. „о нацизму неће написати ни реч. У време избијања грађанског рата (у Шпанији) 1936, не опредељује се ни за једну ни за другу страну,

---

²² Хосе Ортега и Гасет, *Побуна маса*, „Градац”, Чачак 1988, 19.

²³ Исто, 38.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Триво Инђић, нав. дело, 180.

напустивши већ у августу исте године Шпанију”.²⁸ У своју земљу се вратио у јесен 1945, али до смрти 1955. није учествовао ни у каквим јавним делањима.

VII

Мајкл Шадсон, амерички социолог, сликовито је описао реакцију новинара на „сумњу” да вести које они праве нису истините: „Чак и новинари који су врло критични... сматрају овакав језик *увредљивим*.” Они жучно бране свој рад познатом тврдњом како само извештавају о свету каквим га виде: „чињенице, чињенице и ништа осим чињеница. О, да, могуће су повремене предрасуде, повремени сензационализам, повремене нетачности, али одговоран новинар никада, никада не фалсификује вести.”²⁹ Професија која се друштвено утемељила на лицемерном принципу „Зар да лајем на берићет? Никад!” (Балзак) увек је одбијала да прихвати да је њихово дело „*конструисана реалност која поседује своју власитију унутрашњу валидност*”.³⁰

А онима који пишу вести није сасвим непознато оно шта је утврдила теорија о „чуварима капија” („gatekeepers”). Истраживач Дејвид Менинг Вајт (David Menning White) је „проучавао средњовечног уредника на Средњем западу САД” и установио да „господин Капија” бира вести по препознатљивом критеријуму, иако су „експлицитно политички разлози за необјављивање наведени само у 18 од 432 случаја”.³¹ Објашњења су „досадно”, „преопширно”, „нема места”. А у истраживању са 16 агенцијских уредника у Висконскину из 1956. Валтер Гибер (Walter Gieber) је утврдио да су „сви они вршили селекцију вести у основи на исти начин” и да су „лична становишта ретко утицала на процес селекције вести; истовремено ’вредности његовог послодавца чиниле су прихваћени део редакцијске атмосфере’”.³²

Ипак, теорија „чуvara капија” не обухвата много важнији део. „У друштвима као што је наше, две најважније ’институције’ које имају утицаја на вести су *капитал* и *држава*”, написаће Џон Хартли (John Hartley) у књизи *Разумевање вести*. Ту „идеолошку функцију вести” ће одредити главни извори вести. „Најзваничнији извори вести су, наравно, власти”, написаће Едвард

²⁸ Исто.

²⁹ Мајкл Шадсон, „Социологија производње вести”, *Гледишта*, XXXIV, јануар–децембар 1993, 15.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² Исто, 16.

Херман. „Често цитирани статистички податак који износи Леон Сигал, базиран на анализи 2.850 чланака у *Њујорк Тајмсу* и *Вашингтон Посту*, показује да 46% вести потиче од службеника или агенција америчке савезне владе, а 78% од владиних службеника уопште, било домаћих било страних. Други по величини извор вести, одмах иза власти, је свет бизниса који, исто тако, засипа медије широком лепезом извештаја за штампу – самосталних фирми, трговинских удружења и одсека за односе са јавношћу.”³³ Сложеним системом веза, однос произвођача вести и извора установљен је као симбиотички – што због притиска дневне продукције, што због корпоративних веза власника и менаџерских структура.

Новине, радио или ТВ-програми имају јасно успостављен ред и сваки нови дан је само пуњење већ утврђених канала комуникације. Новинари прате одређене области, подручја, теме и то је „формализовано у подели новинских рубрика или информативних емисија”. Изван већ „негде” сређене и идеолошки правилно профилисане вести „у новинама постоје само два изузејка ... Једно је ’feature story’ (чланак), експлицитно имуна на професионалне захтеве презентације кроз ткање чињеничности. Друго је ’анализа вести’ која се може штампати на општим странама, ако је прати уочљива јасна назнака ’анализа вести’”.³⁴

Све што се ради у редакцији мора бити договорено с „чуварима капија” – да ли ће се вест писати, како, ко су извори – и све је то у складу с „редакцијском рутином”. Све је под притиском „дедлајна” (deadline) – сат и минут кад се текст мора предати; нема времена за претерано продубљивање истраживања и најлакше је да се користе „проверени извори”. Ретке су ситуације као она кад су Карл Бернштајн и Роберт Вудворд у Вотергејтској афери радили по „уредничком правилу да свака наводна чињеница мора бити потврђена од два независна извора”.³⁵ Све то, иначе, спада у сферу новинарских митологија где је стварни догађај претворен у икону на којој ће се генерације учити узвишеним циљевима и дивити храбрости новинара. Живот је негде другде. И као што тврди Геј Такман „није изненађујуће што новинари налазе да је ’интуитивно очигледно’, разликовање између чињеница и вредносне процене тешко објаснити. Прво, суочити се с овим проблемом значи размотрити колико је идентификација чињеница укореењена

³³ Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији*, „Слио”, Београд 2004, 118–119.

³⁴ Геј Такман, „Вести и наративна конструкција социјалног”, *Гледистија*, XXXIV, јануар–децембар 1993, 61.

³⁵ Исто, 57.

у специфична разумевања свакодневног света. Као што смо видели, ова разумевања *претпостављају легитимности постојећих институција* ... То значи признати да вести уоквирују траке свакодневних појава и *нису само огледало догађаја*. То, најзад, значи признати да су *активности америчких новинарских професионалаца усмерене очувању америчког политичког система исто толико колико је рад совјетских новинара усмерен на очување њиховог политичког система*. То исто значи и одбацити идентификацију вести као крсташког рата за истину”.³⁶

VIII

Како је уопште створена друштвена клима у којој је ширење систематски конструисаних истина, а што се одиграва свакодневно и на очиглед друштва – могуће представљати као објективну истину? Џон Хартли је показао да то што је „једна од чињеница живота да доминантне економске снаге не ’владају’ лично и не могу да владају саме” значи да је „моћ преведена у *власт*, а власт у *ошћинем интересу*’ остварују *неутралне институције*’ као што су држава, право итд.”³⁷

Он, као што је то пола века раније већ утемељио Антонио Грамши, тај процес кад се „пристанак тражи и задобија назива *хегемонија*”. То је сложен систем који има за циљ, као што је говорио Стјуарт Хол (Stuart Hall), „да би дугорочни интереси капитала могли да буду ’репрезентовани’ као генерални интерес”. То се не може постићи тако што ће се људи присилити да виде „да је црно у ствари бело”. Пристанак се „задобија представљањем реалних услова у којима људи свакодневно живе на начине који *имају смисла*. Један од реалних услова који већина људи доживљава је *немоћ*. Посао хегемоније није да *ошклони* ову немоћ. Напротив, она се остварује када људи своју немоћ припишу не њеном извору у економским и друштвеним односима, већ вечним снагама природе”.³⁸ Тако се основни и непремостиви расцеп у друштву „класне поделе трансформише или премешта у културно-индивидуалне разлике. Јасно је да такво *превођење* не може остварити једна институција сама”.³⁹

У друштву једни зарађују много а други, иако учествују у друштвеној продукцији, живе на граници беде. То стање ствари

³⁶ Исто, 61.

³⁷ Џон Хартли, „Идеолошка функција вести”, *Гледишта*, XXXIV, јануар-децембар 1993, 70.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто, 71.

се не описује чињеницама да једни поседују средства за производњу а да су ови други запослени код њих, већ „персоналним разликама између појединаца. Зараде, које се виде као оно чиме особе могу располагати на основу улагања својих личних особина вештине, марљивости, талента и слично, јесу она мера по којој се људи разликују: подела капитал – рад, замењује се разликом висока примања – ниска примања.”⁴⁰

Кад човек-грађанин једном на ово пристане, онда се ове „разлике” систематски „продукују и репродукују у културној сфери. Оне се сада појављују као разлике у укусима, способностима, статусу и личним преференцама:

висока култура	популарна култура
озбиљна уметност	масовна уметност
креативни геније	комерцијална потрошња
висока интелигенција	ниска интелигенција
средња класа	радничка класа
итд.	

Поента код ових разлика није да оне не *одржавају* неке „природне разлике између људи, већ да се оне *производе* као наизглед природне разлике, које нису повезане са друштвеним односима као таквим”.⁴¹

Хартли је идентификовао три основне институције преко којих се постиже културно превођење: *породица, школа и медији*. Породица је почетак навикавања на социјалне неједнакости. Она појединцу сугерише где је његово место, шта је његова судбина и „игра важну улогу у натурализовању неједнакости у погледу моћи, тако да се *услови животоа* појединца преводе у *личне карактеристике*: Овај процес се преузима и проширује у школи.” И „учитељ делује да би сасвим непристрасно одвојио способне од неспособних, али ’иако изгледа да су сви једнаки пре испита, у ствари, постојећа структура, у својој повезаности са доминантном културом, већ је одабрала победнике’ ... ’Сви су једнаки пре испита’ је ’произведена’ чињеница коју као чињеницу подједнако прихватају и доминатни и подређени – последица овога је да се поредак одржава у школи и на улици”.⁴² Тако се из власништва над капиталом изводи друштвена подела „културног капитала”. Хартли иза тог налази утицај класних позиција и на *језик* – „језик је контролисан од социјалне структуре, а социјална структура се подржава и преноси кроз језик”.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, 72.

На крају овог низа су „непристрасне” вести у медијима. С обзиром на културни код у којем оне настају „непристрасност, објективност, неутралност и равнотежа, које чине срж уредничке идеологије, нису измишљотине. Оне су неопходне да би вести деловале заједно са другим институцијама у натурализовању доминантне идеологије и задобијању пристанка за хегемонију”. Није ни неопходно да новинар који дела у „индустрији вести” свесно разумева контекст и безрезервно подржава основни ток. Јер, „вести репродукују доминанте идеолошке дискурсе у областима њихове надлежности”.⁴³

И зато идеологија вести није „пристрасна идеологија”, јер она стално настоји да преведе и уопшти. Она „исцртава границе контроверзи”, а „прихватљиве границе су одређене не само оним што је унутра, него и оним што је искључено. Непарламентарни отпор се, на пример, карактерише као девијантност, а девијантност као ирационалност или криминал. А парламентарни облик државе је генерализован у ’универзални’ статус – ’изван моћи историје и времена да га модификује или размонтира’.”⁴⁴

IX

Овај рад полази од круцијалне чињенице да се „тренутно налазимо усред једне кризе огромних размера и глобалног значаја” (Нусбаум). И да није логично мислити на њу само као на „глобалну економску кризу која је почела 2008. ... Мислим на кризу која пролази углавном непримећена, попут рака ... Жедне националног профита... нације широм света ће ускоро производити *генерације корисних машина*, а не комплетне грађане који мисле својом главом, критикују традицију и *разумеју значај њихових њихових и достигнућа*”, написаће амерички филозоф Марта Нусбаум. Она, чије су везе с индијском културом интензивне, говори о самој суштини кризе: „Чини се да заборављамо *душу*, на значење мисли која излази из душе и повезује особу са светом на богат, суптилан и компликован начин; на значење приласка другој особи као души а не као пуком корисном инструменту или препреци на сопственом путу” (Нусбаум). Да се читалац не би губио у бескрајним и неухватљивим религијским конотацијама речи „душа”, Нусбаум је дефинисала појам: „способност имагинације која нас чини људима и која наше односе чини богатим људским односима, а не односима пуког искоришћавања и манипулација”.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто, 72–73.